

معنا شناسی واژه نفس در قرآن و حدیث

فرشته فرد سرخنی^۱، زهرا کاشانیها^۲

^۱ دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی - تهران ، fraha9402@gmail.com

^۲ دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی - تهران ، zkashaniha@yahoo.com

چکیده

واژه نفس از مهم ترین مسائل دین اسلام و یکی از واژگان دخیل در قرآن است. این واژه در قرآن علاوه بر معنای وضعی و اولیه به معنای دیگری نیز به کار رفته است، همچنان که در کلام عربی نیز معانی دیگری علاوه بر مفهوم قرآنی دارد. نفس در معنای اصطلاحی آن، چه اصطلاح فلسفی و چه اصطلاح جامعه شناسی، در علوم دیگر معانی مختلف می یابد. این مفهوم در قرآن کریم جایگاه ویژه ای دارد و دارای لایه های معنای می باشد که تنها با به کارگیری علم معناشناسی می توان به استخراج این لایه های معنایی دست یافت. این پژوهش بر آن است تا ضمن بررسی معنای لغوی نفس از دیدگاه لغت شناسان و مفسران، به بازشناسی مفهوم واژه نفس با واژه های هم نشین و جانشین در آیات به کار رفته و بر اساس روش توصیفی - تحلیلی با تکیه بر قرآن، کتب لغت، حدیث و منابع کتابخانه ای بپردازد.

واژه های کلیدی: نفس، معناشناسی، روح، قرآن

مقدمه

متشابه التنزیل شریف رضی (۴۰۶ ق) اشاره کرد که به تفسیر آیات متشابه در پرتو محکمت پرداخته است. دو کتاب عکرمه (۱۰۵ ق) و علی بن ابی طلحه (۱۴۳ ق)، که پیش تر نگاشته شده بوده اند، به دست ما نرسیده اند (علی خانی، ۱۳۸۹، ج ۵، ص ۱۱۱).

در باب معناشناسی و کشف تطور واژگان قرآنی، آثار ارزشمندی تاکنون تقدیم محافل علمی و پژوهشی شده است ولی مفیدترین و بنیانی ترین کتب این حوزه، کتاب های «واژه های دخیل در قرآن» از آرتور جعفری، «در آمدی بر معناشناسی» از کوروش صفوی، «خدا و انسان در قرآن» و «مفاهیم دینی اخلاقی در قرآن» نوشته پروفیسور توشیهیکو ایزوتسو، زبان شناس، اسلام شناس و قرآن پژوه ژاپنی است. وی این آثار را، با رویکردی معناشناسانه و به با پیروی از مکتب بُن و به دو روش همزمانی و در زمانی به اجرا در آورده است؛ سایر پژوهش های عرصه معناشناسی نیز با استمداد از آراء ایشان، نگاشته شده است.

علامه طباطبائی نیز در تفسیر المیزان، معناشناسی آیات را از طریق توصیف آیات با آیات تعقیب نموده اند و نیز معناشناسی واژگان قرآن توسط صالح عظیمه نوشته شده که در سال ۱۳۸۰ توسط سید حسین سیدی ترجمه شده است. بنابراین پژوهش حاضر در پی آن است با رویکرد معناشناسانه به واژه نفس و با کمک مفاهیم هم نشین و جانشین، به تبیین این مفهوم در نظام معنایی قرآن بپردازد.

بدنه اصلی مقاله

۱. بررسی لغوی واژه نفس در کتب لغت:

برای کشف و تبیین زبان نوشتاری قرآن و مفاهیم آن به دانش های متعددی نیاز است، که یکی از آنها معناشناسی است. لغت شناسان و مفسران و اهل ادب در طول تاریخ اسلام بسیار کوشیده اند تا ریشه های واژگان، معانی حقیقی و مجازی الفاظ و وجوه و بلاغت و فصاحت، امثال، ایجاز و اطناب قرآن را در آثاری سترگ به یادگار گذارند و جنبه های زبان شناسی قرآن کریم را آشکار سازند. از این میان می توان به کتاب العین خلیل بن احمد فراهیدی (۱۷۵ ق)، الکتاب سیبویه (۱۸۳ ق)، تهذیب اللغة زهری (م ۳۷۰ ق)، معجم مقاییس اللغة ابن فارس (م ۳۹۵ ق)، لسان العرب ابن منظور (م ۷۱۱ ق)، و اساس البلاغة زمخشری اشاره کرد. هرچند این کتاب ها ویژه قرآن نیستند، در آنها به وفور در باره آیات قرآن بحث شده است. کتاب هایی نیز مانند معانی القرآن فراء (۲۰۷ ق)، مفردات و مقدمه جامع التفاسیر راغب اصفهانی (۵۰۲ ق) به بیان معانی مفردات قرآن اختصاص یافته اند.

کهن ترین تلاش در غریب القرآن از ابن عباس است که در پاسخ به پرسش های نافع بن ازرق (۶۵ ق) در باره معنای واژه های دیرپاب قرآن است که بعدها به ترتیب سوره های قرآن تنظیم شده است. نگاشته هایی هم در واکاوی دلالت ها یا واژگان قرآن به کمک مضامین درون متنی، با عنوان وجوه و نظایر، فراهم آمده است. کهن ترین اثری که در این زمینه به دست ما رسیده، نوشته ای از مقاتل بن سلیمان بلخی (۱۵۰ ق) با نام الوجوه والنظائر فی القرآن الکریم است که در آن، الفاظ مشترک و واجد معانی متعدد، همچون نور، هدایت، مودت و... استخراج شده است. همچنین می توان به حقایق التأویل فی